

Comunicació participativa pel canvi social: la despatriarcalització del relat del Museu Marítim de Barcelona¹

*Participatory communication for social change:
The depatriarchalization of the narrative
of the Barcelona Maritime Museum*

Catalina Gayà Morlà

Professora lectora Serra Húnter del Departament de Mitjans,
Comunicació i Cultura de la Facultat de Comunicació
de la Universitat Autònoma de Barcelona.
catalina.gaya@uab.cat

Marta Rizo García

Professora investigadora
de l'Acadèmia de Comunicació i Cultura
de la Universitat Autònoma de la Ciutat de Mèxic.
mrizog@gmail.com

Comunicació participativa pel canvi social: la despatriarcalització del relat del Museu Marítim de Barcelona

Participatory communication for social change: The depatriarchalization of the narrative of the Barcelona Maritime Museum

RESUM:

En el marc de l'Agenda 2030, la reflexió s'endinsa en com la comunicació participativa pel canvi social esdevé un camp fèrtil perquè les institucions culturals públiques puguin afrontar les tres principals crisis que viuen: l'accés (participació), el reconeixement (interacció) i la representació (relat). S'entén així que la comunicació participativa procura l'accés i la participació de subjectes exclosos del relat patriarcal. A l'article es presenta també el cas pràctic que ajuda a posar a prova si la comunicació participativa és un marc que possibilita aquest canvi: el procés engegat pel Museu Marítim de Barcelona (MMB) amb l'objectiu de replantejar com ha de canviar el relat per tal de fer-lo més igualitari. En el cas del MMB, la recerca s'estructura entorn de cinc grups de discussió integrats per dones que treballen en el camp marítim. La participació de les dones obre la possibilitat d'unes narratives que poden configurar-se com a nous relats i noves formes de memòria. La recerca, a més, mostra la idoneïtat dels grups de discussió com a pràctica metodològica que propicia la comunicació participativa.

PARAULES CLAU:

comunicació participativa, democràcia cultural, canvi social, relats, igualtat, mediació.

Participatory communication for social change: The depatriarchalization of the narrative of the Barcelona Maritime Museum

Comunicació participativa pel canvi social: la despatriarcalització del relat del Museu Marítim de Barcelona

ABSTRACT:

Within the framework of the 2030 Agenda, thought is given as to how participatory communication for social change is currently assisting public cultural institutions to face three of their main problems: access (participation), recognition (interaction) and representation (narrative). It is generally accepted that participatory communication involves providing access to groups of people who are excluded from the patriarchal narrative, and securing their participation. This paper also presents a case study that helps to test whether or not participatory communication is a framework that enables this change. The Barcelona Maritime Museum (MMB) engaged in a process to rethink its narrative in order to make it more egalitarian. In the case of the MMB, the research was structured around five focus groups comprising women working in the maritime field. The participation of women allowed the possibility of narratives that could be configured as new stories and new forms of memory. The research also highlighted the suitability of focus groups as a methodological practice that promotes participatory communication.

KEYWORDS:

participatory communication, cultural democracy, social change, narratives, equality, mediation.

Introducció

La comunicació és, abans que qualsevol altra cosa, un procés de mediació, un mecanisme que permet la construcció col·lectiva de sentits. Partint d'aquesta definició general de comunicació, a la primera part d'aquest text es proposa una reflexió entorn de la comunicació participativa i la seva relació amb el canvi social i la democràcia cultural. La comunicació participativa s'erigeix en una condició de la cultura —com a pràctica social construïda en el diàleg— i de les polítiques de la cultura.

En el marc de l'Agenda 2030, la comunicació participativa pel canvi social esdevé un camp fèrtil perquè les institucions culturals públiques puguin afrontar les tres principals crisis que viuen avui dia: l'accés (participació), el reconeixement (resultant de la interacció) i la representació (relat). S'entén així, ja que la comunicació participativa procura l'accés i la participació de subjectes fins ara exclosos del relat hegemònic. Aquesta participació genera la possibilitat d'unes narratives que poden configurar-se com a nous relats i noves formes de memòria si les institucions culturals es comprometen com a agents en la consolidació d'una societat igualitària.

La segona part presenta el cas pràctic que posa a prova si la comunicació participativa facilita el canvi: s'exposa el procés engegat pel Museu Marítim de Barcelona (MMB) amb l'objectiu de replantejar com ha de canviar el seu relat per tal de fer-lo més igualitari.

L'article, per tant, presenta una reflexió teòrica i conceptual a l'entorn de la comunicació participativa i la seva relació amb la democràcia cultural, per una banda, i la il·lustració d'un cas empíric concret en el qual el trinomi comunicació-participació-democràcia adquireix sentit a partir de la incorporació de la perspectiva feminista en el relat d'una institució cultural concreta, per una altra banda.

El debat situa el rol de la comunicació al centre de les institucions públiques i conceptualitza la comunicació participativa com a eina per a la transformació social en general i del relat patriarcal en particular.

D'aquesta manera, l'objectiu principal de la reflexió presentada és demostrar que la comunicació participativa, com a comunicació comunitària, és eficaç per a la transformació del relat patriarcal de les institucions culturals. D'altra banda, el cas empíric planteja com es pot reorientar el relat del museu incorporant la perspectiva feminista a través de generar un canvi de mirada en els treballadors i les treballadores del Museu.

La comunicació participativa pel canvi social

En el marc de l'Agenda 2030, i el rol que els objectius del desenvolupament sostenible (ONU, 2015) atorguen a la cultura en les noves agendes de desenvolupament, s'imposa una reflexió entorn del paper de la comunicació en la cultura,

entesa la comunicació no només com una eina de difusió, sinó com un procés simbòlic d'interacció, de participació i de mediació de subjectes (Martín-Barbero, 1987) que possibilita la construcció de la vida en societat, és a dir, la cultura. Així entesa, la cultura ja no respon a una definició canònica o allò construït com a relat hegemònic, sinó que esdevé «taller creatiu» —com recull la Carta de Roma, amb el qual els ciutadans poden «imaginar respostes als nostres desafiaments comuns» (Ciutats i Governos Locals Units, 2020: 1).

El canvi d'escenari és radical i respon a una política transnacional. De fet, en la definició dels objectius de desenvolupament sostenible (ONU, 2015), la cultura apareix com a element facilitador dels objectius proposats: és, per tant, central, transversal i, s'hi pot afegir, element clau per a engegar processos creatius que donin resposta als objectius de l'agenda. Des de la perspectiva culturalista de la comunicació, la cultura es defineix com un principi organitzador de l'experiència humana (González, 1987). La cultura es construeix col·lectivament, de forma mediada, i és fruit d'un procés d'interacció, per tant, de diàleg. És per això que, partint de la premissa que la comunicació possibilita la cultura, la comunicació ha de ser vista com el procés facilitador de la cultura i, per tant, del canvi social: aquell que ha de facilitar la construcció de societats diverses, equitatives, igualitàries, sostenibles, justes i pacífiques (ONU, 2015). Aquell que no es pot iniciar al marge de la participació i la inclusió i l'escolta i el diàleg.

La Declaració Universal dels Drets Humans (1948) ja fa referència al dret de totes les persones a participar en la vida cultural. L'afirmació d'aquest dret es trasllada a documents jurídics d'àmbit internacional, però no és fins a la Declaració de Friburg sobre els Drets Culturals (2007) que s'explicita que la participació no només s'ha d'entendre com a consum, sinó com el dret de les comunitats a crear i a ser part de la creació. És a partir d'aquesta declaració que les institucions públiques han d'afrontar inevitablement un debat entorn de la participació, la representació i el relat (Subirats, 2017).

Si es té en compte l'origen etimològic de la paraula *comunicació*, s'ha de fer referència a aquesta com a 'posar en comú'. La comunicació real, com a trobada i com a posada en comú, només es pot entendre com a comunicació participativa. La comunicació suposa una relació en la qual es comparteixen continguts cognitius, per tant, és un fenomen que és indissociable de l'explicació de la humanitat i el significat de la seva existència (Moreno Pérez, 2008). En la intenció de significar cal prèviament la voluntat de compartir per a reconèixer-se, vincular-se i comunicar-se. En definitiva, la voluntat de posar en comú amb l'altre amb qui s'interactua. Aquesta forma d'entendre la comunicació deu molt a les premisses de l'escola de l'interaccionisme simbòlic, que destaca sobretot la capacitat interpretativa dels éssers humans i la necessitat de la interacció i la comunicació entre les persones per tal de construir significats sobre elles mateixes, sobre els altres i sobre l'entorn.

Luis Ramiro Beltrán defineix la comunicació com «el procés d'interacció social democràtica que es basa sobre l'intercanvi de símbols pels quals els éssers humans

comparteixen voluntàriament les seves experiències sota condicions d'accés lliure i igualitari, diàleg i participació» (Ramiro Beltrán, 2005: 65).

Fuglesang i Chandler (1986) sostenen que «el reconeixement dels interessos en comú, la rendició de comptes i la facilitació dels processos de preses de decisions en un entorn comú d'interessos constitueixen una veritable comunicació i participació». Capriles, citat per Simpson Grinberg (1986), es refereix a la democratització de la comunicació com a condició *sine qua non* de totes les democràcies possibles.

Seguint la reflexió dels autors citats, es planteja que la comunicació participativa és imprescindible en el plantejament d'una democràcia cultural, ja que suposa una forma d'entendre la comunicació en la qual estan implicades totes les persones afectades per una situació de manera activa, és a dir, no són concebudes tan sols com a receptores. Els implicats i implicades ja no només tenen veu, sinó que són escoltats i prenen part en la presa de les decisions dels processos que els afecten.

És per això que es pot dir que la comunicació participativa no s'ha d'entendre únicament des de la relació participació-comunicació, sinó com una manera de fer comunicació. Aquesta aproximació s'emmarca en les línies de recerca d'autors com Robert Craig, que planteja el camp de les teories de comunicació des d'una visió teoricopràctica i es pregunta no només què s'ha dit sobre la comunicació des de diverses perspectives teòriques, sinó, sobretot, què es pot fer amb la idea de comunicació que emana de cada una d'aquestes mirades.

Craig planteja que «les diferents tradicions de la teoria de la comunicació ofereixen diferents camins per a conceptualitzar i discutir les pràctiques i problemes comunicatius» (Craig, 1999: 120). L'autor proposa un *metamodel* per organitzar les teories de la comunicació a partir de set paradigmes, i cada paradigma planteja una concepció de comunicació determinada. A continuació es presenta una síntesi d'aquesta proposta:

- Tradició retòrica: la comunicació s'entén com l'art pràctic del discurs.
- Tradició semiòtica: la comunicació es defineix com la mediació intersubjectiva mitjançant signes.
- Tradició fenomenològica: la comunicació es concep com l'experiència de la identitat i l'alteritat mitjançant el diàleg
- Tradició cibernètica: la comunicació es presenta com el processament i la transmissió d'informació.
- Tradició sociopsicològica: la comunicació és un procés d'expressió, interacció i influència.
- Tradició sociocultural: la comunicació s'entén com un procés simbòlic mitjançant el qual la realitat és produïda, mantinguda, recuperada i transformada.
- Tradició crítica: de la comunicació sorgeixen les formes materials i ideològiques que impedeixen o distorsionen la reflexió crítica.

En el plantejament d'aquest text, la comunicació és un procés de mediació que emergeix com a dispositiu de construcció col·lectiva de sentits i significats. I ho fa a

través de a) visibilitzar els interessos i les necessitats dels grups que participen en processos socials i culturals; b) generar eines per a la transformació social, tant dels subjectes com dels contextos, i c) entendre la comunicació com a acció política per a la transformació social (Tufte, 2015), ja que construeix acció i discurs en l'espai públic a través de les mediacions que acaben configurant la cultura. D'aquesta manera, proposa una epistemologia que beu de les tradicions fenomenològica, sociocultural i crítica.

La comunicació entesa com a eina de mediació simbòlica (Martín-Barbero, 1987) permet a la ciutadania participar en pràctiques culturals compartides amb finalitats d'emancipació. És a dir, participar en processos d'intercanvi i de construcció de significats i sentits. En aquest procés ja es possibilita posar en dubte els discursos hegemònics (García Canclini, 2001), és a dir, aquells que responen al patriarcat, i visibilitzar-ne de no hegemònics, que proposin nous imaginaris compartits (Rizo García, 2010), més enllà de les estructures del patriarcat, construïts des del relat comunitari contemporani i amb la intenció que siguin compartits.

Atenent aquesta possibilitat de transformació, la reflexió teòrica entorn de la comunicació participativa incorpora ben aviat la reflexió sobre la transformació social. Gumucio-Dagron exposa que la «comunicació per al canvi social apareix a finals del segle com un paradigma reformulat, que rescata i aprofundeix el camí recorregut per la comunicació per al desenvolupament i per la comunicació participativa, mentre incorpora algunes nocions innovadores i progressistes dels models de modernització. L'essencial és que qüestiona el concepte d'un desenvolupament que no compti amb la participació dels sectors directament afectats, i promou una comunicació que faci efectiva la participació comunitària, particularment dels sectors més exclosos i aïllats» (Gumucio-Dagron, 2011: 28).

En si mateixa, la comunicació participativa és una forma de comunicació comunitària: suposa un model circular que, en el mateix procés, crea comunitat, ja que es fonamenta en la participació activa, el diàleg i l'escolta. I, si bé és cert que no tots els subjectes participants tenen les mateixes habilitats, també ho és que participen en igualtat de condicions i, sobretot, tenen el mateix dret de prendre part en el procés.

La proposta s'emmarca en l'ètica feminista, en tant que neix per a denunciar la desigualtat estructural que afecta les dones, assumeix la seva responsabilitat amb la comunitat i promou la diversitat i l'empatia. És més, des d'una visió crítica, assumeix un compromís polític amb la visibilitat de les dones, s'emmarca en una metodologia d'escolta activa, genera mecanismes de reconeixement, suposa una denúncia dels mecanismes de subordinació i opressió patriarcal, defuig de les lògiques de reproducció que legitimen el patriarcat i proposa noves narratives, entenent les possibilitats de canvi que aquestes suposen en el relat si són concebudes com a acció política.

El rol de la comunicació participativa en la revisió del relat museístic

Des del feminisme, el patriarcat es defineix com la forma d'organització política, econòmica, religiosa i social basada en la idea d'autoritat i lideratge de l'home, en la qual es dona el predomini dels homes sobre les dones, del marit sobre la muller, del pare sobre la mare i els fills i les filles, i de la línia de descendència paterna sobre la materna.

Marcela Lagarde defineix el patriarcat com «el poder fonamentat en la dominació genealògica (tribal, clànica, familiar i personal) dels homes sobre les seves dones, els seus descendents, els seus esclaus i els seus animals, és a dir, la seva família» (Lagarde, 2012: 360). D'altra banda, i segons la mateixa autora, el patriarcat com a categoria analítica permet evidenciar que les formes d'organització social se sustenten en la dominació del gènere masculí sobre el femení.

El patriarcat sorgeix d'una presa de poder històric per part dels homes, els quals s'apropien de la sexualitat i reproducció de les dones i del seu producte, els fills i filles, creant al mateix temps un ordre simbòlic a través dels mites i la religió que el perpetuen com a única estructura possible. Com a construcció intel·lectual, el patriarcat necessita —i desenvolupa— un relat androcèntric en què allò masculí és el model a seguir en les pràctiques, relacions i institucions que caracteritzen la nostra societat. S'ha de recordar que un relat comunica uns fets des d'un lloc d'enunciació concret.

Reflexiona David Vidal (2018) que, des que Paul Ricoeur va escriure *Tiempo y narración* (1995), se sap que «el relat és el recurs inevitable pel qual els éssers ens instal·lem (i ens humanitzem) en el temps. El relat ens situa en un temps i en un lloc i ens atorga una identitat. El relat ens aporta consciència del temps (un aquí i un ara en oposició a un abans i un després); de la topografia (i no ens referim a un lloc físic, sinó a l'espai simbòlic que ocupen l'individu i el grup del qual forma part), i de la cronografia (descripció del temps en què es viu, un cop més des d'un punt de vista simbòlic)».

És a dir, el relat ajuda a explicar els subjectes socials col·lectivament de manera retrospectiva, a pensar-se en el present i, en un escenari de canvi, a repensar-se prospectivament. Dit d'una altra manera, el relat ofereix les claus per a interaccionar entre l'allò per conèixer i el jo; entre el nosaltres i el jo, i, inevitablement, entre el vosaltres i el jo.

Pensar el relat des del feminisme ajuda a visibilitzar els mecanismes que privilegien tot allò masculí —o construït amb l'etiqueta de masculí— i menystenen les dones i altres expressions de gènere. El relat patriarcal es converteix en la doxa —les idees que no es qüestionen, diria Bourdieu—² de la societat actual: amaga i és perpetuador de les opressions i violències patriarcals necessàries per a perpetuar uns privilegis. Pensar el relat des del feminisme suposa inevitablement repensar com es construeix el relat, com el relat patriarcal ha situat —instal·lat— les persones

en el temps i l'espai; com ha identificat i ha explicat la societat col·lectivament, i com ha fet partícips els homes i les dones de trames argumentals que s'han assimilat com a estructures de significació i d'interpretació de la identitat i l'experiència sense qüestionar qui ha tingut accés en la construcció d'aquest relat, a qui ha reconegut i a qui —encara— representa.

Així, a banda de ser una condició de l'existència humana, el relat també es configura en una possibilitat per a comprendre l'entorn, i comprendre's les persones les unes a les altres, en la complexitat de l'esdevenir social al llarg de la història.

El relat situa (*posiciona*, en sentit bourdià) els subjectes en relació amb la comunitat i l'imaginari social —entès com a eina de canvi (Carretero Pasín, 2005)— que aquests subjectes comparteixen i, al mateix temps, ajuda a articular un relat: un relat que pot ser homogeneïtzador i excludent o, per contra, igualitari, equitatiu i divers.

Avui dia, sobretot a partir de la quarta onada feminista, el relat patriarcal està sotmès a una demanda social de revisió. Encapçalades pel feminisme, però també amb l'impuls dels moviments descoloniais, ecologistes i la lluita LGTBIAQ+, entre d'altres, han sorgit narratives que qüestionen el relat que, fins ara, s'havia configurat com a hegemònic i que es distingeix per ser «autoritzat de manera permanent, i fictíciament immodificable i intergeneracional» (Gayà Morlà i Seró Moreno, 2020: 21). Així, en els últims cinc anys, a tot el món milions de persones han pres consciència de la importància de visibilitzar les dones i, en aquest procés, ha sorgit un moviment intergeneracional i transnacional que, de moltes maneres, posa en dubte els discursos tradicionals i aquelles institucions que són instruments de reproducció de la norma social i cultural imperant (Cuesta Davignon, 2013).

Aquesta exigència ha suposat la visibilització de narratives emergents que, des de diferents àmbits, qüestionen el relat patriarcal. De fet, en el moment actual, a la demanda per a la visibilització de les dones en el relat públic s'hi suma la denúncia dels mecanismes d'opressió que el relat patriarcal perpetua. S'assisteix, es pot dir, a una eclosió de narratives emergents, sense encara poder dir que s'ha configurat un relat feminista que hagi transformat massivament (i popularment) el relat patriarcal.

En el cas dels museus, Isabel Izquierdo parla de l'absència de les dones en el relat museístic, per tant, en la memòria col·lectiva: «La visió del passat, [...] constitueix una referència per a successives generacions; és realment un model. D'aquesta manera, allò que el museu no conta esdevé marginal, de manera que les dones es transformen moltes vegades en subjectes invisibles, sense cap capacitat d'agència i participació en la construcció d'aquesta memòria col·lectiva que el museu representa» (Izquierdo Peraile, 2014: 19).

Les institucions culturals públiques com els museus, si bé són reproductores del relat patriarcal, poden desenvolupar també un relat propi més d'acord amb el canvi de paradigma en política cultural que proposa la democràcia cultural. Un relat que es pot construir de forma participativa i néixer amb una intencionalitat inclusi-

va, igualitària i diversa. Aquest relat pot trencar amb les lògiques de creació d'un discurs dominant, ja que suposa «emparaular» (Mèlich, Moreta i Vega, 2011) l'exclòs, qui resta al marge (García Canlini, 2001), el subjecte no hegemònic —en aquest cas les dones—, que aporta coneixement per a ordenar el present, però és exclòs o, en alguns casos, incorporat com a anècdota o exotisme. És aquell relat que contempla la complexitat i la contradicció emergint com a necessari per a donar sentit al que succeeix i aporta les claus per a interaccionar entre l'alteritat i el jo; entre el nosaltres i el jo; entre el vosaltres i el jo. Aquest relat configurarà noves narratives, és a dir, portarà al centre —a través de processos participatius— relats fins ara al marge o, fins i tot, no formulats com a relats.

La comunicació pot generar noves maneres —creatives i imaginatives— de construir coneixement sobre un determinat fenomen. Per tant, el paper de la comunicació participativa és clau, ja que aquesta, com s'ha argumentat, procura l'accés i la participació de subjectes fins ara exclosos del relat patriarcal. Aquesta participació genera la possibilitat d'unes narratives que poden configurar-se com a nous relats i noves formes de memòria col·lectiva, entenent aquesta com a generadora de sentit, si les institucions culturals es comprometen com a subjectes actius en la consolidació d'una societat igualitària.

Les dones i el relat de la mar: una proposta de canvi en el marc del Museu Marítim de Barcelona

Arran de les mobilitzacions feministes globals i la demanda d'igualtat el 2017, el Museu Marítim de Barcelona (MMB) es planteja la necessitat de canviar el relat per a fer-lo més igualitari. Així, la institució engega una recerca per tal d'incorporar les dones de forma transversal a les seves narratives i a totes les accions plantejades per la institució: investigació, documentació, conservació, restauració, exposició, educació i extensions. D'aquesta manera, accepta així la invisibilització de les dones del relat i planteja la necessitat d'un canvi radical en la institució: canviar la mirada —com a filtre inherent a la construcció de la realitat narrada (Seró Moreno, 2017)— de les treballadores i treballadors del Museu, seguint els objectius del Pla d'Igualtat aprovat pel mateix museu el 2016.³

Per a això, la recerca proposa els objectius específics següents:

a) Generar una reflexió que ajudi a entendre com s'explica la mar, què es fa visible i què s'invisibilitza per a fer una proposta per a un relat inclusiu.

b) Fer visible una narrativa feminista contemporània al voltant dels principals reptes que té la dona que es dedica a la mar avui dia.

c) Abordar el relat museístic amb un nou marc conceptual crític i inclusiu que permeti, des del feminisme, fer noves preguntes i esbossar una metodologia per canviar a mitjà i a llarg termini la mirada i el relat del Museu.

La recerca havia de possibilitar, per una banda, aprofundir en la reflexió sobre si la comunicació participativa és eficaç per a la transformació del relat patriarcal de les institucions culturals. Per l'altra, aprofundir en com una institució cultural —en aquest cas un museu— pot generar eines per tal que els treballadors i les treballadores qüestionin el relat hegemònic, identifiquin els elements patriarcal d'aquest relat i, a través d'aquest procés d'autoreflexió, siguin capaços d'incorporar les dones com a part del seu relat.

Plantejament i estratègia metodològica

Es va dissenyar una metodologia que vinculava la teoria estructuralista de Pierre Bourdieu amb el feminisme. Aquesta vinculació va permetre un acostament a la invisibilització de les dones en el relat del Museu amb preguntes que relacionaven els processos de socialització en el camp marítim amb les experiències que han viscut les dones, precisament per ser dones, i la invisibilització d'aquestes de la memòria de camp, és a dir, del relat museístic. Es partia de la hipòtesi que, si bé les dones sempre han estat vinculades laboralment amb la mar, aquestes han estat invisibilitzades del relat hegemònic de la mar. La pregunta de recerca aprofundia en quines narratives hauria de recollir el Museu de les dones que treballen a la mar avui dia per tal de poder reorientar el seu relat i fer-lo igualitari.

Per a això es va plantejar una estratègia metodològica que tenia com a principal eina de recerca els grups de discussió,⁴ formats en aquest cas per dones que treballen a la mar. La tècnica permetia mostrar l'experiència individual, però també col·lectiva, a partir dels consensos i dissensos que s'establien en els grups. A més, feia observable la doxa de camp marítim, visibilitzava les regles de camp i les negociacions que les dones establien per formar-ne part, així com els mecanismes d'incorporació de la doxa, que Bourdieu entén com a *habitus*.⁵

La proposta es va estructurar al voltant de tres eixos:

a) El coneixement social compartit i les regles de camp: plantejar com era la presència de la dona en l'àmbit marítim.

b) El relat per ser dona: com s'ha visibilitzat o s'ha invisibilitzat la dona en aquest camp, i què suposa aquesta visibilització o invisibilització per a elles.

c) Les narratives possibles al Museu: quins punts destacaven les treballadores perquè la dona estigui present en el relat de la mar.

Per a formular les guies de tòpics i preguntes, la recerca va partir de tres premisses bàsiques: a) la dona sempre ha estat present a la mar i a les comunitats marítimes, però el seu paper ha estat invisibilitzat, estereotipat i ocultat pel relat hegemònic sobre la mar; b) en els darrers cinc anys hi ha un clar intent de visibilitzar la dona del mar, i aquesta visibilització copia les estructures narratives del relat clàssic de la mar: la dona sola, la dona com a exemple, la dona descontextualitzada;⁶

c) la representació social de la mar que s'ha fet fins ara (assumint la figura del *pater* al centre) ja no és plausible, i s'han de generar noves teories a l'entorn de la mar i del seu relat com a representació.

Per a abordar el camp marítim es va organitzar la dinàmica dels grups de discussió en cinc àrees de treball o camps, que eren àrees d'interès per al MMB: marina professional, nàutica recreativa, expedicions oceanogràfiques, pesca i operacions de rescat.

Es va plantejar la realització de cinc grups de discussió al voltant de les àrees exposades i amb els indicadors següents: a) Indicadors propis del feminisme: patriarcat, estereotips de gènere, rols de masculinitat i feminitat, privilegis, violències; b) els indicadors bourdians: camp, regles de joc, *habitus* i *doxa*, i c) les narratives del camp i les narratives del Museu: oficials i disruptives.

Algunes de les preguntes que van guiar les discussions van ser les següents: quines desigualtats experimenten les dones a la mar?, com s'incorporen a la mar?, quina posició adopten?, quines estratègies posen en marxa?, quins canvis ha experimentat el camp marítim a partir de la presència més visible de les dones?, quin és el relat oficial de la mar?, quins temes invisibilitza aquest relat?, quin relat construeixen elles del camp marítim?

Els grups de discussió es van celebrar en sessions d'una hora el primer dijous de cada mes, des de maig fins a octubre, exceptuant agost. En cada grup van participar entre quatre i sis dones especialitzades en els camps escollits:⁷

— Grup de discussió 1 (GD1). Marina professional: hi participen dues capitanes de la marina mercant, una mecànica major naval de la marina mercant, una armadora.

— Grup de discussió 2 (GD2). Nàutica recreativa: hi participen sis capitanes de vaixells recreatius.

— Grup de discussió 3 (GD3). Expedicions oceanogràfiques: hi participen sis científiques que han dirigit expedicions a l'Antàrtida o hi han participat.

— Grup de discussió 4 (GD4). Pesca: hi participen quatre pescadores i una observadora de pesca.

— Grup de discussió 5 (GD5). Refugiats: hi participen quatre dones que han fet tasques de rescat a la Mediterrània oriental, algunes amb titulació marítima (una capitana de la marina mercant i una mecànica nàutica).

Com a estratègia per a involucrar els treballadors i les treballadores del Museu, els grups de discussió van ser oberts, és a dir, el personal del Museu hi podia assistir de manera voluntària, escoltar i, un cop finalitzats, formular preguntes. Es va fer també una narrativa de Twitter des de les xarxes socials del Museu. Es va plantejar també una explicació de les conclusions de cadascun dels grups de discussió adreçada al personal del Museu, dues setmanes després d'haver realitzat cada grup. Es tractava de sessions obertes de treball, és a dir, es presentaven les conclusions i es treballava amb dinàmiques obligatòries que afavorissin el canvi de mirada per part dels treballadors i de les treballadores.

Resultats de la recerca

De l'anàlisi dels grups de discussió es van obtenir els consensos següents a l'entorn de com reorientar les narratives del Museu incorporant-hi les dones que treballen a la mar. Hi va haver un consens general en tots els grups sobre el fet que el Museu no recollia ni la seva presència ni la seva contribució. La frase: «No hi som, als museus marítims» es va repetir a tots els grups. Preguntades sobre com hi voldrien ser, als cinc grups sorgeix un acord general: la importància de fer èmfasi en allò que aporten les dones al camp. A tall d'exemple, la participant 1 del grup de discussió 1 exposava: «Jo sé que considero que aportem alguna cosa diferent. Hi haurà homes que no els agradarà, però tenim una manera diferent d'aconseguir les coses. Ens ho guanyem d'una altra manera. El respecte es guanya d'una altra manera, probablement amb la manera de dir, de fer les coses, de parlar», reflexionant sobre què aporten les dones al camp. Explicant què aporten, la participant 2 del GD1 s'hi referia en els termes següents: «Nosaltres tendim a ser més negociadores, a imposar menys, a negociar d'una altra manera». En la resta de grups el model s'ampliava: «Potser som més empàtiques a l'emoció dels altres», exposava la participant 2 del GD2. Apareixen també referències a com es dirigeixen a la resta d'embarcats a diferència de com ho fan els homes: «Som més didàctiques o pedagògiques», exposava la participant 1 del GD2. En el GD2, dedicat a la nàutica recreativa, les capitanes parlaven de la relació amb els clients: «Animes a què s'expressin, a què si els fa por la mar, no passa res. Acompanyem més, les dones», exposa la participant 4 del GD2. En el cas de les oceanògrafes (GD3), exposaven que «aportem cooperació i col·laboració». Ho afirmava la participant 3 del GD3 i totes hi estaven d'acord. En el cas del grup de pesca (GD4), s'arribava al consens que si el sector les hagués tingut en compte fins i tot el present d'aquest seria diferent, precisament pel model que elles aporten: «Crec que compaginant amb les dones es podrien treure noves maneres de portar la pesca diferents, que ajudin una mica a la difícil situació, no? [...]. La pesca seria una altra cosa si ens haguessin tingut en compte», exposava la participant 3 del GD4. En el cas del GD5, dedicat a les dones que treballen a la Mediterrània oriental, apareixia també el tracte amb les dones refugia-des: «Però a una dona sí ja la pots ajudar, et pots apropar i, a més, ets una dona i hi ha com més fraternitat, diguem-ne», exposa la participant 2 del GD5.

D'altra banda, tots els grups van exposar la necessitat de visibilitzar l'opció de voler ser marinera, capitana, pescadora. En tots els casos es va arribar al consens que el fet de ser una minoria en el camp només es pot capgirar si hi ha més referents femenins. Per exemple, la participant 2 del primer grup de discussió va afirmar que «som aquí, i existim, s'ha d'explicar que hi ha dones i que és normal», fent èmfasi en la necessitat de visibilitzar les dones de la comunitat marítima. En el mateix sentit, la participant 4 del mateix grup va apuntar que «s'han de mostrar experiències, dones, mostrar dones». En la reivindicació de la necessitat de referents, la participant 1 del grup de discussió 1 explicava que era important que elles

mateixes mostressin la feina que fan: «Quan demanen a l'escola si algun pare vol anar a l'escola, jo hi vaig! I explico per què floten els *barcos*». I també reconèixer que elles mateixes eren referents, tot i que els costava «emparaular-ho»: «Hem estat referents per altres dones, que potser pensaven que era impossible ser dona i ser capitana. Això s'ha de reconèixer», expressava la participant 4 del GD2. En el cas de la pesca (GD4), es feia la mateixa reflexió: «Nosaltres hem obert camí, hem trencat un mur i s'ha de reconèixer», exposava la participant 1. Així i tot, en tots els grups també apareixia la necessitat d'obrir el focus de forma plural i no centrar-se en una única persona. Ho resumeix la participant 4 del GD3: «S'ha de parlar de pioneres, no de pionera». I la representació de les dones implica la imatge, mostrar-ne l'existència: «Veure-ho amb imatges, amb vídeos, que mostrin que hi som», exposava la participant 5 del grup de discussió 2. La participant 5 del grup de discussió 5 afirmava: «S'han de trobar formats que parlin de les dones de la mar». Un consens general també era creure's que podien fer la seva feina, que estaven capacitades per a fer-la tot i l'opinió contrària del camp: «Està clar que hi som perquè hi podem ser», exposava la participant 1 del GD2.

Tots els grups van considerar necessari que el relat ha d'incloure la quotidianitat, explicant les diferents violències masclistes que han patit les dones per tal d'estar presents al camp. La participant 3 del GD2 feia referència a mostrar allò que ella anomenava *dificultats*: «S'han de mostrar les dificultats que et posen per ser dones», i la participant 3 del GD3 ho expressava de la manera següent: «Aquest any ha estat una explosió arran del Me Too o del que sigui, ara estam més acostumades. Aquests tics que es repeteixen, saber-ho i poder-ne parlar». Apareixia també la síndrome de la impostora: «Les dones tenim un complex o falta d'autoestima que jo crec que està amagada», expressava la participant 5 del GD3. De la mateixa manera s'hi referia la participant 4 del GD5: «La història ens fa sentir així [malament i insegures], perquè la dona no feia aquests rols i encara ho tenim integrat, ens sentim petites». La participant 3 del grup de discussió 5 afirmava: «Però sí que és cert que [la incorporació de la dona] es veu com una diferència encara, no com una norma».

L'opció de fer-se a la mar les enfronta a la doxa social, en temes com la mar com a territori masculí per defecte, les creences i supersticions dels mariners, la maternitat i la conciliació familiar. A tall d'exemple, exposaven situacions que havien viscut des que van decidir fer-se a la mar fins avui dia.

La participant 1 del GD1 exposava: «En una companyia que vaig estar jo, va estar prohibit durant molt de temps que hi treballéssim. No agafaven dones. N'hi va haver una abans que jo, que va obrir el pas (la filla del capità)». La mateixa capitana (participant 1 del grup de discussió 1) es referia al present: «Quan lidero inspeccions a vaixells i vaig amb un home, el miren a ell. Cada vegada menys». Les dones també explicaven la relació amb la resta de tripulants: «Companys embarcats que em deien directament que no veien bé que una dona estés embarcada», exposava la participant 2 del grup de discussió 1. Apareixia, de nou, el qüestiona-

ment: «Et qüestionen la capacitat per ser dones [a les escoles nàutiques]», explicava la participant 4 del grup de discussió 2. En la mateixa línia, s'hi referia la participant 3 del mateix grup: «Et fan sentir com a impostora».

En el cas de la pesca, el qüestionament començava per la mateixa família i per la confraria: «La meva mare quan vaig aprovar [unes oposicions] estava molt contenta i a mi em feia mal que estàs tan contenta que pogués deixar el mar i tenir una "bona feina"», exposava la participant 2 del grup de discussió 4.

En el cas de les capitanes de la marina mercant o la nàutica recreativa, els obstacles també els troben a les escoles o facultats: «Hi havia cartells de feina on podies llegir: "No s'admeten dones"», coincidien les participants 1 i 2 del grup de discussió 1. També les capitanes del grup de discussió 2 es referien a les escoles: «Hi havia professors que et desencoratjaven», expressava la participant 3 del grup de discussió 2. I la participant 2 del grup de pesca explicava que un instructor li havia dit: «No, no, estic molt sorprès, no m'ho puc creure perquè realment he intentat que em diguessis que no podies».

D'altra banda, expressaven la necessitat de demostrar la seva capacitat i d'amaragar sentiments o dolor, considerats debilitats: «Has de demostrar el doble que qualsevol home», exposava la participant 1 del grup de discussió 2.

En el cas de la pesca apareixien les creences i supersticions associades a la dona i la mar: «Ets com un talismà, si pesquen és gràcies a tu. Si no pesquen, és per culpa teva», exposava la participant 4. A totes les dones de la pesca els han dit directament en algun moment de la seva vida professional que porten mala sort embarcades. La resta expressava que no els ho havien dit directament, però que la creença era arrelada en el camp.

Aquest model els enfronta a temes de cura: «"I si te'n vas al mar, qui cuida dels nens?". Aquesta pregunta a un senyor no l'hi fan i és pare, és pare dels seus fills, te la fan a tu [...] i la fan i la fan, i pesa una mica, i dius: "Quina mala mare que soc". A aquesta època, que tens fills petits, m'ha passat, i avis grans, també pesen perquè també pesa, perquè és feina de les senyores», expressava la participant 2 del GD3. Una de les capitanes del grup de discussió 1 exposava: «Quan em vaig quedar embarassada, vaig pensar: "Plego del mar"».

Els relats de les dones fugen de les figures de l'aventurer, de la travessia, i generen noves trames que inclouen el model de la cura; un altre model de resolució de conflictes, menys jeràrquic i violent; els aprenentatges i els valors de la mar, i temes com la solidaritat. Les dones ho resumeixen d'aquesta manera: «S'ha de valorar la feina que feim, i que aquesta és una feina dura», exposava la participant 1 del grup de discussió 2.

La cura també apareix com a element necessari de representació: «S'ha de posar la cura en el centre com a embrió d'un nou model», explicava la participant 3 del grup de discussió 2. I, per suposat, la necessitat de treure el focus de la individualitat i treballar amb el col·lectiu: «S'ha de mostrar to, no només un o una. Així surten les diferents professions», expressava la participant 3 del grup de discussió 3.

El fet d'introduir dones canviaria l'agenda de temes. A tall d'exemple, la veu de les dones que van participar en el grup de discussió 5: «És important quan parlem de temes de rescat, temes humanitaris, tenir sensibilitat i tenir la visió més humana, sobretot», exposava la participant 4. I la participant 3 ho resumia: «I jo crec que si fos la cara d'una dona [parla del rescat] potser se li començarien a atribuir més temes en gènere femení: potser la humanitat, el tema aquest de la sensibilitat».

Aquest relat suposa convertir l'èpica en descobriment, és a dir, substituir els adjectius de conquesta, d'acció, de duresa, per altres que estan relacionats amb el coneixement, la sorpresa i l'aprenentatge. Si el relat es construeix a través d'una mirada humana, pot incorporar l'excepció com a mecanisme de relat, però el que atorga sentit a l'excepció és el context, i en aquest hi ha homes i dones. El relat així ha de ser coral i factual; excepcional i normalitzat. Les dones han de ser les protagonistes de les accions: part activa, i no passiva, del relat. La participant 1 del GD1 ho resumeix de la manera següent: «S'ha d'explicar la quotidianitat i aprofitar per visibilitzar altres sectors marins». I la participant 4 del grup de discussió 3 ampliava la reflexió: «S'ha de reconèixer que les dones que ens van precedir eren pioneres, però ara ja toca parlar de totes, d'obrir el focus i mostrar que hi ha més dones».

Arran de la recerca, i en alguns moments en paral·lel a aquesta, el mateix museu va generar una sèrie d'intervencions en les pròpies narratives que van implicar un canvi de relat. Destaquen els resultats següents:

— Es va fer una intervenció a l'exposició *Set vaixells / Set històries*. Es van instal·lar set fulls de sala, un per àmbit d'aquesta exposició, per a explicar quin havia estat el paper de les dones en cada temàtica que s'aborda (el lleure a la mar, el transport de mercaderies, l'exploració del món, la cartografia...). Aquests fulls volien fer valer una sèrie de dones com a referents en el seu camp.

— La recerca va servir perquè la conservadora de l'arxiu fotogràfic del Museu donés la veu d'alarma sobre la manca d'imatges de dones treballant a la mar que conserva el Museu. A partir d'aquí es va fer una crida a les xarxes socials convidant qui tingués imatges d'aquesta temàtica a fer-les-hi arribar amb l'objectiu de documentar la presència professional de la dona a la mar. En un parell de mesos el Museu va rebre més d'un centenar d'imatges, moltes de les quals es van incorporar a l'arxiu. Fotos de capitanes, marineres, remolcadores, pescadores, biòlogues marines, armadores, estibadores, regatistes... Si bé no estava previst, per a agrair aquesta participació social, es va inaugurar *Dones i mar*, una petita exposició que explicava el projecte i que mostrava les imatges rebudes, que es va poder visitar durant els mesos de març, abril, maig i juny de 2019 i que avui dia és itinerant per diversos museus de Catalunya. Aquest resultat, de fet, és un exemple clar de comunicació participativa.

— L'equip de la Unitat de Programes Educatius va revisar cada una de les activitats del programa pedagògic per tal d'incorporar-hi les dones i fer revisió del llenguatge androcèntric.

— Es va elaborar una guia de treball per a tot el personal del Museu, en la qual s'expliquen els principis bàsics de la incorporació de la perspectiva de gènere a un relat: *Canviant la mirada: guia pràctica per als treballadors del Museu*.

— El maig de 2021 es va publicar el llibre *Ulisses era un dona. Capitanes, observadores, pescadores, oceanògrafes, patrones i tantes altres dones. Un relat no oficial de la mar*, que es va distribuir a la xarxa de museus de la mar de Catalunya, Illes Balears i València, i es va fer arribar a instituts de secundària de Catalunya.

— Els mitjans de comunicació es van fer ressò del projecte i les principals capçaleres (*El Periódico de Catalunya*, *La Vanguardia*, *EFE*, *eldiario.es*) van tractar el tema.

Conclusions: la comunicació participativa, clau en la despatriarcalització dels relats

L'objectiu principal de la reflexió presentada és demostrar que la comunicació participativa és eficaç com a eina que transforma el relat patriarcal de les institucions culturals. Aquest objectiu col·loca la discussió en un espai possible —un espai imaginatiu— on la institució cultural assumeix el canvi de paradigma en política cultural que proposa la democràcia cultural i se'n responsabilitza. I que no és cap altre que procurar l'exercici dels drets culturals a la ciutadania, facilitant-hi l'accés i la participació i el reconeixement d'aquesta. La comunicació, com es planteja aquí, és clau en aquest procés d'accés, de participació i de reconeixement.

De fet, s'entén que, en abordar una investigació d'aquest tipus, el Museu assumeix un compromís polític amb la denúncia dels privilegis i amb la visibilitat i el reconeixement de les dones. Per tant, es mostra disposat com a institució cultural a fer una revisió crítica de les seves pràctiques i del seu relat i generar una altra agenda de temes inclusius, equitatius i igualitaris. Així, la recerca permet incorporar les dones en un relat museístic més d'acord amb una definició de memòria col·lectiva que amb la de discurs patriarcal.

Es conclou que l'estratègia de comunicació participativa desenvolupada va ser l'adequada, ja que, en el procés d'escolta dels grups de discussió i també amb la interacció amb les dones, els treballadors i les treballadores van tenir accés amb unes narratives fins ara desconegudes per a ells i elles i s'hi van relacionar. Així, a través d'un exercici actiu d'escolta i de diàleg, els treballadors i les treballadores prenen consciència que l'exclusió de les dones del relat de la mar és conseqüència d'una política concreta, ja que, com s'expressa en els resultats, les dones hi han estat sempre, a la mar. El procés de recerca va servir perquè el personal desenvolupés una mirada crítica al voltant del relat de la mar que feia el Museu, i ho fés entenent per què les dones havien estat invisibilitzades, per tant, qüestionant els mecanismes d'invisibilització i, finalment, incorporant-les al relat a partir d'unes narratives noves.

Vincular la teoria estructuralista de Pierre Bourdieu amb el feminisme va ajudar a visibilitzar com les dones havien experimentat la doxa del camp marítim, com s'havien adaptat a les regles del camp i com aquest les incloïa o exclouïa pel fet de ser dones. «L'emparaulament» de les violències viscudes, les opressions, els rols de feminitat i masculinitat establerts amb els prejudicis i estereotips que comporten van fer que l'exercici d'escolta, impulsat pels grups de discussió i les dinàmiques posteriors, es convertís en una situació de comunicació participativa comunitària, no només per a les mateixes dones participants, sinó també per als treballadors i les treballadores del Museu.

La dinàmica dels grups de discussió —construïda a través d'una matriu de preguntes que vinculava el camp en què estan immerses i la denúncia dels mecanismes d'opressió i de subordinació com a dones— va fer que es construís una comunitat de dones de mar: és a dir, en el procés de trobar-se elles mateixes construeixen significat col·lectiu en un procés d'empoderament i emancipació del relat que fins ara se'ls imposava. Algunes d'elles engeguen l'Associació de Dones de la Mar de Catalunya, la presidenta de la qual és una de les participants dels grups.

Es considera que els grups de discussió són la tècnica qualitativa adequada en un procés de comunicació participativa com a tècnica dialògica i que permet, a través de l'anàlisi de contingut, visibilitzar consensos i dissensos entorn de la pregunta principal de recerca: com es pot reorientar la narrativa del Museu, incorporant-hi la perspectiva del gènere.

Les accions endegades pel Museu —i que s'exposen com a resultats— mostren que la institució, en paral·lel a la celebració dels grups de discussió, es va responsabilitzar dels resultats d'aquests i va iniciar canvis en el mateix museu, atenent els resultats dels processos de mediació que van suposar els grups de discussió.

Per tant, la participació de les dones com a protagonistes de l'acció cultural a partir dels seus interessos i de la denúncia de la invisibilitat va impregnar accions i discursos amb capacitat transformadora, és a dir, amb capacitat de trencar el relat hegemònic de la mar i l'imaginari que es desprèn d'aquest. De fet, les accions empreses pel Museu es configuren en si mateixes com a narratives emergents que visibilitzen els privilegis, les violències i les opressions del discurs hegemònic i configuren un nou relat de la mar no patriarcal.

En els resultats dels grups de discussió es mostren algunes de les temàtiques d'aquest nou relat: és a dir, la narrativa que s'abstreu dels grups de discussió mostra que, després de la narrativa de la denúncia de les desigualtats estructurals i de les violències que aquestes comporten per a les dones, s'ha de generar un relat que ha d'incloure —com s'exposen als resultats— el context i la diversitat; ha de fer visibles les dones com a referents, però ha de fugir de la narrativa del vencedor, descobridor; ha de fer de la cura un eix vertebrador del relat, i ha de ser conseqüència d'una mirada humana.

Les intervencions posades en marxa pel Museu són, en realitat, les mostres empíriques del canvi de mirada que el procés de recerca aconsegueix. És interes-

sant, en aquest sentit, entendre que el procés de recerca no només és amb les dones; el procés de recerca inclou dones de mar i treballadors i treballadores de la institució.

Els resultats s'emmarquen en la definició de cultura que proposa la Carta de Roma: la cultura com a taller imaginatiu per als desafiaments actuals. La proposta teòrica i metodològica de la comunicació participativa s'entén, en aquest context, com una epistemologia per al canvi social.

La recerca s'emmarca en l'agenda de la quarta onada feminista: la denúncia de la invisibilitat de les dones com a subjectes polítics en tots els àmbits de la vida i, per tant, la lluita per la paritat (Miyares, 2021); la denúncia de les desigualtats estructurals i la reivindicació de la presència de les dones en igualtat de condicions en tots els àmbits de la vida (McAfee, 2021), i la necessitat de desconstruir les narratives hegemòniques patriarcals. Properes recerques ajudaran a aprofundir en la construcció d'un relat igualitari, clau en el canvi social i en el qual, sense dubte, les institucions culturals públiques han de tenir un paper motor en la popularització d'aquest, ja que s'han de responsabilitzar com a subjectes actius en la consolidació d'una societat igualitària. 🗨️

Notes

I1 «Dona'm la mar» és una recerca finançada pel Museu Marítim de Barcelona (MMB), dirigida per la doctora Catalina Gayà Morlà i la doctoranda Laia Seró Moreno. Ambdues són membres de Xahrazad. Grup de Pensament i Acció Narrativa en Cultura i Comunicació del Departament de Mitjans, Comunicació i Cultura (UAB).

I2 És esclaridora la definició de González quan assegura que el concepte de *doxa* alludeix «als esquemes d'interpretació de primer ordre, generalment irreflexius, apresos i viscuts com a naturals, obvius i evidents. Operen en la base de tota pràctica i s'aprenen o assumeixen per simple familiarització» (1998: 161).

I3 El Pla d'Igualtat aprovat el 2016 no tenia plantejada una recerca associada sobre com treballar específicament amb el canvi de mirada dels treballadors i de les treballadores, però la Direcció va trobar necessari, més enllà del document, engegar un procés de recerca per entendre com es podia reorientar la narrativa del Museu incorporant la perspectiva feminista a través de generar un canvi de mirada en els seus treballadors i treballadores. És a dir, es plantejava com havia de canviar el relat per tal de fer-lo més igualitari, equitatiu i divers.

I4 Els grups de discussió, com a tècnica dialògica col·lectiva, ens permeten engegar un procés discursiu orientat a la producció de consensos a l'entorn d'un determinat tema. Aquesta aproximació a aquesta tècnica qualitativa s'emmarca en la proposta del sociòleg Jesús Ibáñez (1992).

I5 Bourdieu conceptualitza com a *habitus* «aquell sistema de disposicions durables, transferibles, estructurades, predisposades a funcionar com a estructures estructurants; això és, com a principis de generació i d'estructuració de pràctiques, així com de representacions que poden ser objectivament reglamentades i regulars, sense ser en absolut el producte de l'obediència a les regles; i que és adaptada objectivament a la seva meta sense pressuposar la visió conscient dels fins i de destresa explícita de les operacions necessàries per a aconseguir-les; sent tot allò col·lectivament orquestrat, sense ser el producte de l'acció organitzadora d'un director d'orquestra» (1972: 175).

I6 En el procés de documentació, es va fer una revisió de com els principals museus marítims, en l'àmbit occidental europeu, han visibilitzat les dones que treballen a la mar. Així, es troba que, des de 2015, hi ha exemples d'exposicions no permanents en què l'objectiu és mostrar les dones de la mar. Algunes d'aquestes mostres són: el 2015, al Regne Unit, el National Maritime Museum va inaugurar *Mermaids, women at sea*, exposició centrada en històries concretes de dones que van desafiar l'*establishment* i van marcar la seva empremta en un món dominat pels homes. També el 2015, a Irlanda, el National Maritime Museum va inaugurar *Women and the sea*, una proposta de treball que girava a l'entorn d'un simposi de dos dies en què expertes i testimonis debatien entorn del rol de la dona de mar en diferents camps: la cultura, la història, la indústria i la ciència. La proposta l'organitzaven conjuntament el National Maritime Museum i la Universitat de Dublín. Altres mostres s'havien fet sobre la presència de la dona a la mar en un període històric concret o en un espai geogràfic. Per exemple: el 2015-2017, a Islàndia, al City Museum de Reykjavík es va exposar *Women at sea*, una exposició etnogràfica a l'entorn de dones islandeses que treballen al mar, en què es reflexionava sobre el seu present, passat i futur, fent un èmfasi especial en la perspectiva històrica. El 2017 el mateix National Maritime Museum del Regne Unit va inaugurar *Haenyeo: Women of the sea*, una exposició sobre la vida de les dones bussejadores a Jeju, a Corea del Sud. En aquests anys també es troben mostres que són un intent de desconstruir els mites i les creences a l'entorn de la dona i la mar. Així, el 2016, al País Basc, l'Untzi Museoa - Museo Naval Donostia inaugura *Las mujeres y el mar*, una exposició entorn del paper de les dones en l'economia marítima i que denuncia la perspectiva androcèntrica predominant en els estudis marítims.

I7 Per tal de seleccionar les dones es fa una crida oberta a través de les xarxes socials del Museu, principalment Twitter, en què s'explica el projecte i es convida a participar en les sessions de treball. Les dones contacten amb el Museu i totes elles parlen d'altres dones. S'escull les participants de cada grup per l'expertesa en el camp concret.

Bibliografia

- BOURDIEU, P. (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Ginebra: Droz.
- CARRETERO PASIN, A. E. (2005). «La religiosidad futbolística desde el imaginario social. Un enfoque antropológico». *A Parte Rei: Revista de Filosofía*, 41 (setembre), p. 1-18.
- CIUTATS I GOVERNS LOCALS UNITS (CGLU) (2020). «La carta de Roma 2020: El derecho a participar libre y plenamente en la vida cultural es vital para nuestras ciudades y comunidades» [en línia]. IS. II.: Roma Capitale: Comissió de Cultura de CGLU. <http://agenda21culture.net/sites/default/files/2020_rc_spa_0.pdf> [Consulta: 1 juliol 2022].
- CRAIG, R. T. (1999). «Communication theory as a field». *Communication Theory*, 9 (2), p. 119-161.
- CUESTA DAVIGNON, L. (2013). «De la adquisición a la educación: la gestión de la diversidad sexual y de género en los museos». *ICOM: Revista del Comité Español de ICOM*, 8: *Museos, Género y Sexualidad*, p. 10-14.
- FRIBOURG GROUP (2007). *Cultural rights declaration* [en línia]. Fribourg: Fribourg Universtiy. <https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals377.pdf> [Consulta: 1 juliol 2022].
- FUGLESANG, A.; CHANDLER, D. (1986). «The open snuff-box: Communication as participation». *Media Development* (2), p. 2-4.
- GARCÍA CANCLINI, N. (2001). *Culturas híbridas*. Buenos Aires: Paidós.
- GAYÀ MORLÀ, C.; SERÓ MORENO, L. (2020). *Donam la mar: La incorporació de la perspectiva de gènere al Museu Marítim de Barcelona (MMB)* [en línia]. <<https://www.mmb.cat/projectes/donam-la-mar/>> [Consulta: 1 juliol 2022].
- GONZÁLEZ, J. (1987). «Los frentes culturales. Culturas, mapas, poderes y lucha por las definiciones legítimas de los sentidos sociales de la vida». *Estudios sobre las Culturas Contemporáneas*, I (3), p. 5-44.
- (1998). «Educación, tecnología y cultura: una propuesta de investigación exploratoria». *Estudios sobre las Culturas Contemporáneas*, II (7, IV), p. 153-164.
- GUMUCIO-DAGRON, A. (2011). «Comunicación para el cambio social: clave del desarrollo participativo». *Signo y Pensamiento*, 58, p. 26-39.
- IBÁÑEZ, J. (1992). *Más allá de la sociología: El grupo de discusión: técnica y crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- IZQUIERDO PERAILE, I. (2014). «A vueltas con el género... Hablando de mujeres en los museos de arqueología». *Museos, Arqueología y Género*, 9, p. 14-26.
- LAGARDE, M. (2012). *El feminismo en mi vida: Hitos, claves y utopías*. Ciutat de Mèxic: Horas y Horas.
- MARTÍN-BARBERO, J. (1987). *De los medios a las mediaciones: Comunicación, cultura y hegemonía*. Barcelona: Gustavo Gili.
- McAFEE, N. (2021). *Feminismo: Una inmersión rápida*. Barcelona: Tibidabo.
- MÈLICH, J. C.; MORETA, I.; VEGA, A. (2011). *Empalabrar el mundo: El pensamiento antropológico de Lluís Duch*. Barcelona: Fragmenta Editorial.
- MİYARES, A. (2021). *Distopías patriarcales: Análisis feminista del «generismo queer»*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- MORENO PÉREZ, A. (2008). «¿Son las ciencias de la comunicación esencialmente incompletas?». *La Flecha: Tu Diario de Ciencia y Tecnología* [en línia]. <<https://laflecha.net/son-las-ciencias-de-la-comunicacion-esencialmente-incompletas/>> [Consulta: 1 juliol 2022].
- NACIONS UNIDES (ONU) (1948). «Declaració universal dels drets humans» [en línia]. Resolució 217 A (III) de l'Assemblea General de les Nacions Unides de 10 de desembre de 1948. <<http://www.unhcr.ch/udhr/lang/clin.htm>> [Consulta: 1 juliol 2022].
- (ONU) (2015). «Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el desarrollo sostenible» [en línia]. Resolució aprovada per l'Assemblea General el 25 de setembre de 2015. <https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_es.pdf> [Consulta: 1 juliol 2022].
- RAMIRO BELTRÁN, L. (2005) «La comunicación para el desarrollo en Latinoamérica: un desencuentro de medio siglo». *A: III Congreso Panamericano de la Comunicación, 12-16 julio*. Buenos Aires: Argentina.
- RICOEUR, P. (1995). *Tiempo y narración*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- RIZO GARCÍA, M. (2010). «intersubjetividad y diálogo intercultural. La sociología fenomenológica y sus aportes a la comunicación intercultural» [en línia]. *Comunicación y Medios*, 21, p. 13-23. <<https://doi:10.5354/0719-1529.2011.17446>>.

COMUNICACIÓ PARTICIPATIVA PEL CANVI SOCIAL

- SERÓ MORENO, L. (2017). *Etnografia i nou periodisme: Una aproximació a les fronteres làbils entre el periodisme literari i l'etnografia realista*. Treball final de màster. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Antropologia Social.
- SIMPSON GRINBERG, M. (1986). «Trends in alternative communications research in Latin America». A: ATWOOD, R.; McANANY, E. G. (ed.). *Communication and Latin America society: Trends in critical research, 1960-1985*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, p. 165-189.
- SUBIRATS, J. (2017). *Innovación social, cambio tecnológico y gobierno abierto: La coproducción de políticas públicas*. Santiago de Xile: Comisión Económica para América Latina y el Caribe (Cepal).
- TUFTE, T. (2015). *Comunicación para el cambio social: La participación y el empoderamiento como base para el desarrollo mundial*. Barcelona: Icaria.
- VIDAL, D. (2018). Document inèdit sense títol. Barcelona.